

Канцэпцыя пабудовы “Гісторыі беларускае літаратуры” Максімам Гарэцкім

Час працы М. Гарэцкага над “Гісторыяй беларускае літаратуры” прыпадае на 20-я гады XX ст., калі былі ўжо шматлікія прыклады-ўзоры напісання гісторыі нацыянальных літаратур і сусветнай літаратуры, былі выпрацаваны адпаведныя канцэпцыі і падыходы.

Падыход М. Гарэцкага да вывучэння гісторыі нацыянальнай літаратуры блізкі распаўсюджаным тагачасным канцэпцыям, у прыватнасці, акадэміка А.М. Пыпіна. Сутнасць іх у тым, што гісторыя літаратуры падаваліся пераважна на фоне гісторыі грамадска-палітычных рухаў і сацыяльна-гістарычных феноменаў. Так, напрыклад, многія літаратурныя факты трактаваліся як вынік дыктату царскага самаўладдзя ці як факт удзелу “прагрэсіўных” пісьменнікаў праз іх творы ў рэвалюцыйнай барацьбе.

Пад уплывам літаратуразнаўчых канцэпцый В.Р. Бялінскага, М.Г. Чарнышэўскага, М.А. Дабралюбава развівалася тэндэнцыя ўніфікаваць паводле адной схемы шляхі развіцця як грамадства, так і літаратуры, часта ігнаруючы пры гэтым духоўную прыроду славянскай творчасці.

Даследчык М. Гарэцкі таксама ўлічвае ўплыў грамадскіх фармацый, але зусім не абсалютызуе іх уздзеянне на літаратуру, не глядзіць на прыгожае пісьменства як чыстую форму ідэалогіі. Згадваючы асобу Янкі Купалы ў “Гісторыі беларускае літаратуры”, М. Гарэцкі зазначае, што “сацыяльны элемент ёсць важная складаная частка ўсяе творчасці Купалы” [1, с. 321], але пры гэтым звяртае ўвагу на разнастайныя “віды мастацкай лірыкі” беларускага песняра, на багаты яго сімвалічнай вобразнасці, яркую народна-песенную інтанацыю: “Твор гэты (паэма “Яна і я”. — Т.Т.) вызначаецца, найперш, вялікім характам формы. Цікавен сам верш з боку тэхнікі: рытм яго вельмі падыходзіць да тону, з якім у магутнай паэтычнай прастаце і з найдалікатнейшым пачуццём апісваюцца вобразы звычайнага сялянскага жыцця. Тон — вельмі арыгінальны, уласцівы толькі паэту...” [1, с. 335].

Значыцца, што ў пачатку XX ст. прадстаўнікі заходнееўрапейскай, у прыватнасці, нямецкай духоўна-гістарычнай школы В. Дзільтэй, О. Вальцэль, П. Мэркер прытрымліваліся сінтэзнага падыходу ў даследаванні культуры. Гэты падыход дастаткова грунтоўна прадстаўлены ў вядомай працы О. Шпэнглера “Заняпад Еўропы”. У расійскім літаратуразнаўстве канцэпцыя сінтэзу распрацоўвалася акадэмікам В.М. Істрыным у пачатку XX ст. і была развіта ў 20-я гады XX ст. акадэмікам П.Н. Сакуліным у працы “Синтетическое построение истории литературы” (1925). Не заглыбляючыся ў сутнасць гэтых тэндэнцый, зазначым, што, як і многія гісторыі нацыянальных літаратур таго часу, М. Гарэцкі сваю “Гісторыю беларускае літаратуры” пачынае з разгляду вуснай народнай творчасці. Услед за сусветнай тэндэнцыяй беларускі даследчык добра разумее, што фальклорныя крыніцы надзелены тымі фундаментальнымі прыкметамі, якія захоўваюцца (у схаванай ці адкрытай

форме) у наступныя эпохі. Эвалюцыя ад фальклорных форм да аўтарскіх трывала ішла шляхам захавання мастацкага мыслення як трывалай канстанты ўсіх відаў мастацтва.

Уласны творчы вопыт, узаемаўплывы мастацтваў мяжы XIX — XX ст. падказвалі М. Гарэцкаму, што літаратурны твор глыбей пазнаецца на фоне іншых відаў мастацтва і асабліва праз параўнанне з іншымі літаратурамі (славянскімі, заходнееўрапейскімі і інш.). Такія падыходы на той час віталі Ф.І. Буслаеў, А.М. Весялоўскі, А.А. Патэбня. Безумоўна, падыход акадэміка А.М. Пыпіна М. Гарэцкі таксама не ігнаруе (у ім была патрэба часу). Метад А.М. Пыпіна дае свой плён у сукупнасці з падыходамі, якія ўлічваюць і інтэрпрэтуюць увесь комплекс тэндэнцый літаратурнага руху.

У “Гісторыі беларускае літаратуры” М. Гарэцкі дэманструе гнуткі даследчы розум. Ён выяўляецца ў тым, што, разглядаючы беларускую пісьменнасць да XIX ст., даследчык аперыруе фактычна гісторыка-тэарэтычным падыходам, які з XIX ст. па прычыне больш шпаркага развіцця літаратуры і выхаду на літаратурную авансцэну буйных аўтараў адкрывае новыя перспектывы для стварэння канцэпцыі гісторыі літаратуры, пададзенай і праз персанальныя мадэлі творчасці. Калі ж М. Гарэцкі распаўядае пра кожнага пісьменніка паасобку, то адзін гісторыка-тэарэтычны падыход не спрацоўвае, бо творчасць любога пісьменніка, асабліва буйнога, можа не ўпісацца ў раней вырацаваную схему. Гісторыка-тэарэтычны падыход прыймальны пры апісанні літаратурных з’яў як літаратурнага працэсу, персанальныя мадэлі могуць губляцца ў ім. Беларускі даследчык добра разумее, што толькі праз аналіз сукупнасці гісторыі літаратурнага працэсу, гісторыі мастацкіх форм і гісторыі персанальных аўтарскіх мадэляў можна стварыць маштабнае ўяўленне аб нацыянальнай літаратуры.

У раздзеле “Новая літаратура” М. Гарэцкі даследуе не літаратурны працэс у яго храналагічных руках (для гэтага патрэбна грунтоўнае вывучэнне ўсяго XIX стагоддзя, аднаму аўтару гэта не пад сілу, ды відаць такая задача М. Гарэцкім і не ставілася), а некаторыя яго феномены, як, напрыклад, ананімная літаратура, расійска-беларуская літаратура, агітацыйная літаратура 60-х гадоў, 70-я і 80-я гады. М. Гарэцкі выдзяляе так званыя “моцныя пазіцыі” ў іх храналагічным парадку, але разам з персанальнымі мадэлямі Я. Баршчэўскага, А. Рыпінскага, Я. Чачота, В. Дуніна-Марцінкевіча і іншых аўтараў (біяграфіі пісьменнікаў, іх светапоглядныя пазіцыі, культурна-гістарычны кантэкст) яны даюць уяўленне аб эвалюцыі асноўных тэндэнцый гісторыка-літаратурнага працэсу XIX ст.

Гісторыя ў раздзелах “Новая літаратура” і “Навейшая літаратура” прадстаўлена праз персанальныя мадэлі вядучых пісьменнікаў, пры гэтым М. Гарэцкі не ігнаруе гісторыка-культурны кантэкст і фігуру аўтара, бо, паводле задумы даследчыка, гісторыя павінна была стаць універсальным падручнікам, які кампенсавалі бы прабелы навучэнцаў у гістарычным, этнаграфічным, геаграфічным, філасофскім і іншых аспектах ведаў. Але

фарміраванне гісторыі літаратуры толькі праз персанальныя мадэлі ці праз эмпірычны шлях даследавання гісторыі, фактычна праз пераказ гістарычных падзей і элементарных звесткаў пра аўтараў, іх творы (у мэтах папулярызацыі літаратуры даследчык не ігнаруе гэтых фактаў) бачыцца Гарэцкаму-гісторыку малаперспектыўным, бо па-за дужкамі застаюцца веды тэарэтычнага характару, а менавіта, погляд на гісторыю літаратуры як на від мастацтва.

М. Гарэцкі як творца ўлічвае той факт, што літаратура ёсць форма не толькі грамадскай свядомасці, але і мастацкай, і развіваецца яна па сваіх законах, сваёй унутранай логіцы. Безумоўна, у старажытнай літаратуры была цесная сувязь грамадска-рэлігійнай свядомасці з мастацкай, па гэтай прычыне “гістарычны” падыход апраўданы. Але для Гарэцкага-даследчыка мастацкі кампанент надзвычай важны. У “Назваслоўі” ён піша: “Мастацтва. — “Ідэалагічная надбудова на матэрыяльнай аснове”, творчасці, уменне выяўляць думкі і пачуцці, паказваць вобразы так, што яны робяць вядомае ўражанне на людзей” [1, с. 391].

Заслуга М. Гарэцкага якраз у тым і заключаецца, што ён, спалучыўшы метады абагульнення гісторыка-літаратурных фактаў з тэарэтычнай гісторыяй, забяспечвае сістэмнасць вывучэння літаратуры. Беларускі навуковец апіраецца на такую важную для гісторыі літаратуры катэгорыю, як жанр. М. Гарэцкі вылучае жанры ў паэзіі (лірыка пейзажная, грамадзянская), прозе (авантюрны, гістарычны жанры), праводзіць іх дыферэнцыяцыю (аповяданне, аповесць, раман). Характарыстыка твора ў жанравым плане — важны момант у вызначэнні яго (твора) філасофіі. М. Гарэцкі пісаў: “Жанр наогул — усеасаблівае ў спосабе, манерах пісання твораў, — выбар віду паэтычнага твора, планаванне зместу, стыль, такое ці інакшае змацненне вобразнасці і пачуццёвасці і г. д.” [1, с. 385].

Нават у няпросты савецкі час Гарэцкі-даследчык пазбягае поглядаў на літаратуру толькі як на форму ідэалогіі. Так, характаразуючы актуальнасць пралетарскіх пісьменнікаў 20-х гг. XX ст., сацыяльную заостранасць іх твораў, у прыватнасці Цішка Гартнага, М. Гарэцкі не ігнаруе аналіз мастацкіх форм: “Сокі цаліны” з’яўляюцца, безумоўна, каштоўным укладам у нашу прыгожую літаратуру. Хоць як першая спроба аўтара ў гэтым кірунку — раман — мае нямала і заганаў, галоўным чынам, тэхнічнай якасці. <...> Мы цяпер павінны пісаць з вялікай эканоміяй часу, слоў і матэрыяльных коштаў, пісаць каротка, але густа, адкідаючы ўсе меншы характэрныя драбніцы малюнка або ўносячы іх у галоўныя буйніцы; павінны цэлую чараду фатаграфій, хоць бы і дужа тыповых, замяніць адным, найлепшым з боку тыпізацыі вобразам” [1, с. 369]. Відавочна, патрабаванні М. Гарэцкага да мастацкай формы не згубіліся за сацыяльнымі праблемамі сталінскага часу, неспрыяльнага для філасофскіх заглыбленых, па-мастацку нетрадыцыйных твораў.

М. Гарэцкі ў “Гісторыі беларускае літаратуры” закладвае асновы параўнальна-гістарычнага вывучэння мастацтва слова (падраздзел “Расійска-беларуская літаратура”), паспяхова выкарыстоўвае элементы тыпалагічнага

метаду даследавання, які зойме адно з прыярытэтных месц у літаратуразнаўстве XX ст. Праўда, кантактныя літаратурныя ўзаемадзеянні ў “Гісторыі ...”, як зазначае яе аўтар, ажыццяўляюцца пакуль што ў межах суседніх рэгіёнаў, але такія падыход даследчыка сведчыць, што беларуская літаратура развіваецца не толькі за кошт унутраных рэсурсаў, а і праз грамадска-эстэтычныя зносіны з іншымі літаратурамі.

У даследчай працы М. Гарэцкага ёсць яшчэ адзін момант, на які варта звярнуць увагу. Якімі прынцыпамі карыстаўся М. Гарэцкі пры перыядызацыі беларускай літаратуры? Відавочна, што толькі “гістарычны” падыход не дае аб’ектыўнага малюнака руху літаратурнага працэсу, бо не ўсе літаратурныя з’явы можна патлумачыць праз прызму грамадзянскай гісторыі: напрыклад, укараненне ўзораў антычнага верша на лаціне ў XVI ст.; пераход ад інтанацыйна-сказавага маўлення да сілабікі (вершы Андрэя Рымшы, Лявона Мамоніча) [1, с. 141]. М. Гарэцкі ў “Гісторыі беларускае літаратуры” тлумачыць гэтыя з’явы спецыфікай нацыянальнай мовы. Безумоўна, старажытная літаратура больш прывязана да грамадзянскай гісторыі, чым літаратура пазнейшага часу, невыпадкова ў дачыненні да старажытнай літаратуры М. Гарэцкі часцей ужывае словы “*письменнасць*”, “*словеснасць*”.

Кожны мастацкі твор ёсць прадукт сваёй эпохі. Улічваючы гэтыя абставіны, савецкі літаратуразнаўца М. Бахцін пісаў: “Литературное произведение ближайшим образом является частью литературной среды как совокупности всех социально-действенных в данную эпоху и в данной социальной группе литературных произведений. С точки зрения строго исторической единичное литературное произведение является несамостоятельным и потому реально неотделимым элементом литературной среды. В этой среде оно занимает определенное место и ее влияниями непосредственно определяется. Было бы нелепо думать, что произведение, занимающее место именно в литературной среде, могло бы избежать ее непосредственного определяющего влияния, могло бы выпасть из органического единства и закономерности этой среды” [3, с. 33]. Безумоўна, М. Бахцін робіць свае назіранні, зыходзячы з Новага часу. Што тычыцца гісторыі развіцця беларускай літаратуры да XIX ст., то М. Гарэцкі ў сваёй даследчай працы ўлічвае істотны ўплыў рэлігійнай свядомасці, сацыяльна-эканамічнага асяроддзя і ўласна літаратурнага. Пры такім цэласным падыходзе Гарэцкі-гісторык выпрацоўвае асновы канцэптуальна навуковай платформы вывучэння літаратурнага працэсу.

У падыходзе М. Гарэцкага да перыядызацыі “Гісторыі беларускае літаратуры” дамінуе гістарычны падыход. І як паказвае практыка перыядызацыі літаратуры, такія падыход ухвалены гісторыкамі літаратуры XX ст. Д.С. Ліхачоў пісаў: “...Сама история до известной степени устанавливает периодизацию литературы. <...> Литературные изменения в основном совпадают с историческими” [2].

“Гістарычны” падыход да перыядызацыі нацыянальнай літаратуры цалкам апраўданы, бо старажытная пісьменнасць была цесна звязана з грамадзянскай гісторыяй, якая і выклікала да жыцця шматлікія творы (царкоўна-палемічную публіцыстыку перыяду Контррэфармацыі, ананімную паэзію і інш.). Калі ж самі творы выстраіць у храналагічнай паслядоўнасці, то яны фактычна ствараюць гісторыю беларускай літаратуры. Але тут ёсць адна акалічнасць, на якую нельга не звярнуць увагу. Яшчэ ў 30-я гады XIX ст. В.Ц. Плаксін, аўтар “Истории русской литературы” (Санкт-Петербург, 1835; 2-е выд., 1846), пісаў: “... Не всегда История гражданства согласно идет с Историею Литературы; ибо перевороты первой, как и вообще события внешней жизни, совершаются быстро, часто силами посторонними, привходящими, а изменения последней как проявления жизни внутренней, требуют духовной готовности, которая созревает медленно, возрастая естественным порядком... Вот почему История Русской литературы, независимо от политических эпох и гражданских переворотов, должна быть разделена по свойству своего развития ...” [4]. Адсюль вынікае, што толькі літаратурныя крытэрыі, іх сукупнасць вызначаюць сутнасць і межы літаратурнага перыяду.

Такім чынам, “Гісторыя беларускае літаратуры” М. Гарэцкага захоўвае тэндэнцыі сусветных навуковых прынцыпаў будовы гісторыі літаратуры, у аснове якіх ляжаць гісторыя літаратурнага працэсу, гісторыя мастацкіх форм і гісторыя персанальных мадэляў творчасці, што ў сукупнасці паспрыяла напісанню “Гісторыі ...”, якая дала аб’ёмную карціну нацыянальнага прыгожага пісьменства ад старажытнасці да часоў М. Гарэцкага.

Відавочна, аднаму даследчыку, хай сабе і такому таленавітаму як М. Гарэцкі, вырашыць на той час усе праблемы ў даследаванні гісторыі літаратуры немагчыма. Беларускія вучоныя-літаратуразнаўцы XX ст. на канцэптуальнай навуковай платформе працягнулі распачаць М. Гарэцкім фундаментальную працу.

Літаратура:

1. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. / Уклад. і падрыхт. тэксту Т.С. Голуб. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 479 с.
2. Лихачев, Д.С. Введение / Д.С. Лихачев // История русской литературы X — XVII вв.: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.» / Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев, Я. С. Лурье и др.; под ред. Д. С. Лихачева. — М.: Просвещение, 1979. — 462 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.infoliolib.info/philol/lihachev/vved.html> – Дата доступа : 10.04.2015.
3. Медведев П. Н. (М. М. Бахтин). Формальный метод в литературоведении. М.: Лабиринт, 1993. – 207 с.
4. Цыт. па кнізе: Ужанков, А.Н. О специфике развития русской литературы XI – первой трети XVIII века: Стадии и формации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://predanie.ru/lib/book/99486/> – Дата доступа : 10.04.2015